

Шевченко Т. М.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ІНТЕРВ'Ю-ЕСЕЙ ЯК МЕТАЖАНР

У статті проаналізовано інтерв'ю-есеї з погляду метажанрового підходу на прикладі творчості Степана Процюка. Обґрунтовано, що такий твір характеризується різновекторністю, зумовленою одночасним функціонуванням твору на полі літератури як виду мистецтва та, наприклад, публіцистики як виду журналістської діяльності. Закцентовано увагу на тому, що есею як метажанру властива поліморфна природа, він легко корелює з іншими жанрами, активно піддається зовнішнім впливам, має широкий ареал застосування на різних платформах. Принагідно звернено увагу, що обрана текстова форма есею як відповіді на питання є частиною створення медіаобразу письменника. При цьому не йдеться про цілеспрямовані дії, орієнтовані на створення / покращення / зміну іміджевих характеристик митця. Йдеться про латентне позиціонування письменника в медіапросторі. Для самого ж митця інтерв'ю важливе як засіб комунікації з читачами і критиками, так і як платформа для нових можливостей самореалізації як літератора. Нерідко інтерв'ю з митцями використовують і професійні критики і літературознавці, адже часто саме в них можна знайти відповіді на певні питання, які не одразу зрозумілі після безпосереднього знайомства з художнім текстом. Аналіз есеїв-інтерв'ю С. Процюка засвідчив, що в них питання плавно перетікають у відповіді і не являють собою окремих структур у цілісному тексті. Відтак сам діалог рідко нагадує суперечку чи дискусію. Це, швидше за все, своєрідний «симпозіум» двох однодумців, у якому одна субстанція опуклює іншу шляхом наперед заданого напрямку спілкування. Есеям С. Процюка, оформленим у вигляді інтерв'ю, властиві афористичність, перформативність, часто вони стосуються теми письменницької діяльності та художньої творчості. Есеям-інтерв'ю властиві ті ж риси ідіостилу митця, що й у романах, повістях, власне есеях.

Ключові слова: есеї, інтерв'ю, комунікація, діалогічність, перформативність, жанр, метажанр, збірка, соціокультурний образ.

Постановка проблеми. Есей як літературно-художній твір з моменту появи у письменстві викликає численні дискусії з погляду родо-жанрових характеристик, адже із самого початку слабо вписується в чинні генологічні канони й правила. Українське особистісне, цей твір не надто корелює із класичними прозовими творами, яким властива відсторонена авторська позиція. Есей слабо співвідноситься і з ліричними творами, у яких ліричний герой як образ, що виникає в уяві читача, далеко відстоїть від реального автора. Природа драматичного твору лише віддалено перегукується з есеєм, адже в ньому допускається діалогічне мовлення, однак при цьому не йдеться про нього як про стійку властивість і наочну домінанту. У зв'язку із цим коректніше говорити про метажанрову природу есеїстичного твору, який підвладний процесам інтерференції – діям, при яких відбувається взаємопроникнення компонентів одного жанру в інший, а текст при цьому наділяється додатковими специфічними характеристиками, раніше йому не властивими. Також йдеться про різні варіації одного й того ж тексту, який

одночасно може бути одноосібним твором, надрукованим деінде, частиною книжкового ансамблевого об'єднання (друкованого чи електронного), дописом у соцмережі, фрагментом публічного виступу, елементом іншого твору (наприклад, роману, повісті), блогом інтернет-порталу, авторською колонкою інтернет-газети тощо. Сучасний есей у більшості випадків одночасно функціонує на багатьох платформах у численних авторських варіаціях і редакціях, щоправда, за нашими спостереженнями, письменник на якомусь етапі варіативного побутування свого твору вирішує надати йому завершеної форми переважно у книжковому форматі, серед яких найпопулярніший, скажімо, в сучасній українській літературі – збірка.

З огляду на це, метажанровий підхід до есею як художнього твору цілком має право на існування. Цей підхід «зумовлений виникненням нових жанрів та їх модифікацій шляхом поєднання традиційних і новітніх змістоформальних едностей, динаміки жанрових утворень, зумовлений внутрішніми й зовнішніми впливами» [6, с. 36]. На думку О. Рарицького, метажанр є позародовим

й міжжанровим утворенням, яке «у письменстві активно виявляє себе як повноцінна художня структура з відповідною системою видових розгалужень, стилістичних і композиційних прийомів, мовних технік тощо» [4, с. 47]. Есею як метажанру властива поліморфна природа, він легко корелює з іншими жанровими утвореннями, активно піддається зовнішнім впливам, має широкий ареал застосування на різних майданчиках оприлюднення. «Метажанрова організація есею також характеризується його неконвенційністю, стійкою прив'язаністю до конкретної епохи, часто перехідної (у випадку з українською літературою – кінець XX – початок XXI ст.), тим, що він посідає вагоме місце в системі жанрів у певний період літератури» [6, с.106].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метажанрову природу есею тою чи тою мірою вивчали О. Андрєєва, М. Гнатюк, К. Загороднева, А. Землянська, В. Капцев, Н. Кознова, Е. Мінаєва, Ю. Нестеренко, Ю. Подлубнова, О. Підденежна, Т. Пономарьова, В. Хорольський, М. Шульгун тощо. Вивчення есею-інтерв'ю в такому контексті є ледь не першою спробою в літературознавстві.

Постановка завдання. Мета цієї статті – проаналізувати метажанрову природу есею-інтерв'ю на прикладі творчості С. Процюка.

Виклад основного матеріалу. Отже, метажанрова природа есеїстичного тексту стає більш наочною, коли йдеться про есей як елемент гібридного жанрового утворення. Такі форми, як повість-есеї, роман-есеї, новела-есеї сьогодні не викликають здивування, адже есеїстичний тип письма проникає в усе більшу кількість художніх творів на різних рівнях. Те саме стосується і інтермедіальних інтерференцій есею та інших нехудожніх текстів, у результаті чого часто виникає нове гібридне утворення, позначене цілісністю з подвійною природою – естетичною та, скажімо, соціокомунікативною. Такий твір характеризуються різновекторністю, зумовленою одночасним функціонуванням твору на полі літератури як виду мистецтва та, наприклад, публіцистики як виду журналістської діяльності.

У сучасній українській літературі есей як гібридне утворення дедалі активніше проявляється в різних видах словесності. Створений письменником, цей твір, тим не менше, не може позиціонуватися винятково як художній твір, адже оприлюднюється за допомогою як традиційних засобів письменницької діяльності (книга, збірка, журнал, газета), так і за допомогою можливостей електронних медіа: у соцмережах, на інтернет-

порталах та інших інтерактивних інтернет-сервісах, котрі суттєво спрощують комунікацію літератора, адже передбачають інтерактивність. Часто вихід друкованої книги є квінтесенцією написаного автором деінде. Поява цілої низки особливих видавничих проєктів у зв'язку з цим підтверджує продуктивність такої практики: «Розмова з літератором. Сучасна українська художня творчість в іменах», «Інший формат», «Рес-візити», «Радість контакту», «Двічі по десять: обличчя і голоси», «Український палімпсест. Оксана Забужко у розмові з Ізою Хруслінською», «The Ukrainians: історії успіху», «Гудбай, імперіє. Розмови з Кахою Бендукідзе», «Світ спіймав мене, і я тим тішуся. Мої інтерв'ю», «Ми прокинемось іншими», «33 герої укрліт», «Історії талановитих людей» – ось далеко не повний перелік видань останнього часу, побудованих на поєднанні інтерв'ю та інших творів, есею в першу чергу. У книгах такого типу відомі постаті, переважно письменники, публіцисти, видавці, постають у новому амплуа, а сама комунікація, оформлена у вигляді окремого видання, дає змогу впіймати унікальний момент спілкування з винятковою особистістю, зафіксувати саму «радість контакту» зі знаковими постатями нашого часу, котрі прагнуть розкритися перед аудиторією по-новому, відтак есеїстичні можливості для цього пасують якнайкраще. У багатьох виданнях інтерв'ю, окреслене в назві, взагалі має формальний характер: часто питання інтерв'юера опиняються за кадром, залишаються лише відповіді, котрі стають розгорнутими різноманітними рефлексіями, поглядом ззовні на сьогочасні проблеми дійсності, де першорядною постає власне особистісна позиція письменника, презентована у монолозі-есеї. І навіть у тих випадках, де питання в тексті залишаються, самі відповіді претендують на окремішність, адже є розгорнутими міркуваннями, гідними бути цілком незалежними словесними витворами. Чимала популярність таких творів засвідчує той факт, що процеси як естетизації, так і комунікативної філософії через жанр есею легітимують соціокультурний поворот на початку XXI століття, котрий виражається, зокрема, в прагненні письменників «одягати» традиційні форми письма в комунікативні шати.

Прикметно, що той, хто ставить питання, також має певне відношення або до літератури, або до словесної діяльності загалом. Його питання, що надають вектор розмові з митцем, акумулюють чималий досвід творчості літератора – через це вона по-особливому актуалізується. Питання плавно перетікають у відповіді і не являють

собою окремих блоків у цілісному тексті. Відтак сам діалог рідко нагадує суперечку чи дискусію. Це, швидше за все, своєрідний «симпозіум» двох однодумців, у якому одна субстанція опуклює іншу шляхом наперед заданого напряму спілкування. Голоси інтерв'юєра та інтерв'ююваного перегукуються між собою за принципом музичної гармонії, мета діалогу – дати можливість письменникові поміркувати про художню та іншу творчість спонтанно, наживо. Процес мислепо-родження відтворюється ледь не на очах читачів, наче тут і зараз, обопільно й суголосно. Такі твори передають відчуття реальності та синхронності двох учасників комунікації, проте першу скрипку грає все-таки митець.

Слід також наголосити, що обрана текстова форма есею як відповіді на питання є також частиною створення медіаобразу письменника. При цьому не йдеться про цілеспрямовані дії, орієнтовані на створення / покращення / зміну іміджевих характеристик митця. Йдеться про латентне позиціонування письменника в медіапросторі. Для самого ж митця важливе інтерв'ю як засіб комунікації з читачами і критиками, так і як майданчик для нових можливостей самореалізації як літератора. Нерідко інтерв'ю з митцями використовують і професійні критики та літературознавці, адже часто саме в них можна знайти відповіді на певні питання, які не одразу зрозумілі після безпосереднього знайомства з художнім текстом.

Предметом цієї статті є суто художні техніки і практики інтерв'ю-есею як метажанрового утворення. Нашу увагу привернули інтерв'ю відомого українського письменника С. Процюка, у творчості якого прозові та есеїстичні твори активно співіснують. Есеїстичне начало притаманне більшості романам і повістям митця. Скажімо, аналізуючи роман івано-франківського письменника «Десятий рядок», відомий дослідник О. Соловей констатує: «Есеїстичні інтонації автора переконливі та верифіковані не лише цим текстом, а й багатьма іншими» [5, с. 122]. Говорячи про близькість повісті «Гілочка та Муркотасик» та есею «Двадцять чотири ритуальні часточки», літературознавець також констатує схрещення художнього та есеїстичного жанрів, називаючи це «питомою рисою індивідуального стилю» С. Процюка [5, с. 82].

Про інтерв'ю як окремий жанр у творчості С. Процюка, знову ж таки позначений есеїстичним впливом, О. Соловей пише також: «Він навіть у інтерв'ю до тепер залишається понад серйозним, чим когось дратує, інших веселить і зне-

тямлює, ще інших – просто відштовхує від своєї особи й своїх книжок. Сізіфів камінь української скаліченої свідомості, який заповзався котити нагору С. Процюк, є безкінечно тяжким і безрадичним» [5, с. 8]. Часто у цих творах митець привідкриває таємниці своєї діяльності для сторонніх, розповідаючи про те, що, зазвичай, мало б бути на поверхні тексту. Наприклад: «У своїй есеїстиці про письменників для широкого загалу я намагаюся, так би мовити, зрозуміти кожного» [2, с. 168]; «Усе, що задумується і потім пишеться письменником... – є потрібним. Все, що не написалося, – зайвим» [2, с. 168].

Свої інтерв'ю С. Процюк не видав окремим виданням, як це зробив, скажімо, Р. Іваничук (збірка «Світ спіймав мене, і я тим тішуся: Мої інтерв'ю»), однак у багатьох збірках іванофранківського митця інтерв'ю відведено окремий розділ, як-от у збірках «Трикутник», «Відкинуті і воскреслі», «Гіркий світ, солодкий світ». Той факт, що інтерв'ю призначається окремий розділ у книгах, основу яких складають новели, повісті й есеї, говорить про усвідомлення важливості такого жанру самим автором, його структурну та емпіричну близькість до іншої творчості. Дійсно, в багатьох відповідях митця про інтелектуальну діяльність як спосіб самореалізації, про українську літературу як національний феномен, про свободу самовираження людини ХХІ століття прочитуються мотиви, властиві іншим творам митця, як-от: «Українцям і українській літературі кілька століть прищеплювали комплекс вторинності. Він починався ще всякими валуєвськими циркулярами та емськими указами, а розквіт буйним цвітом за радянського часу... Лише вільний розвиток, вкладання коштів у розвиток національної літератури дасть свої плоди, які благотворно вплинуть на ментальне здоров'я народу» [2, с. 161].

Інтерв'ю-есеям митця властиве тяжіння до афористичності. За ступенем вираження смислової домінанти афоризми С. Процюка як відповіді на питання інтерв'юєра, вплетені в есеїстичне міркування, є переважно образними й концентруються навколо тем і мотивів, які стосуються України, її історії, долі творчої особистості, а також морально-етичної проблематики та вічних цінностей. Наприклад: «Письменник, на мій погляд, має бути однаково відстороненим як від хвалебних, так і від критичних висловлювань про нього. Істина все одно десь посередині» [2, с. 161]; «Критику треба сприймати як справжній солдат літератури [2, с. 152], «Треба бути письменником

за якістю написаного» [2, с. 160], «Письменницька слава є приємною ілюзією» [1, с. 181]. Афоризми у відповідях С. Процюка, які є сконцентрованими, згущеними міркуваннями, актуалізують сказане, зосереджують думку, сповнені образної, смислової та емоційної глибини.

Якщо говорити про зміст розмов С. Процюка, то переважно йдеться про творчість, вагу художнього слова, місце письменника в сучасному світі. Митець, відповідаючи на запитання, вдається до різноманітних розмислів, із яких вимальовується його соціокультурний образ як прозаїка, філософа, лектора, громадянина. Зі сторінок інтерв'ю-есеїв постає напрочуд сучасний і прогресивний автор, який, проте, не цурається категорій з розряду вічних. Миротворча позиція С. Процюка у відносинах із близькими людьми та друзями, готовність іти на компроміси з видавцями, діячами культури та, водночас, міцність моральних критеріїв – ці якості можуть бути прикладом та орієнтиром для сучасної людини. Особистість такого митця, який рефлексує в образній формі, викликає бажання глибше зануритися в його творчість, перевірити сказане на власний розсуд. Передусім зі сторінок таких творів постає митець, який незрадливо служить літературі, однак не цурається того, щоб приміряти на себе роль лектора, педагога, блогера, медіа-персони. На думку автора, головне для літератора – «бути відданим літературі за умови таланту-вміння так сплітати до купи слова, щоб вони ще були цікаві іншим людям і пробуджували у них найрізноманітнішу амплітуду відчуттів: від огиди за героїв до катарсису» [2, с. 160].

Безсумнівно, інтерв'ю-есеї має діалогічну природу. Міркування, які є відповідями на питання критика (літературознавця, журналіста, редактора), концентрують відповіді-міркування митця. Відтак у них актуалізується рефлексивна і перформативно-комунікативна інтенція, що дозволяє реципієнтові (переважно, знавцю Процюкової творчості) зблизити інтерпретативний план і подію презентації. Природа висловлювань, уплетених у міркування в таких текстах, інтерактивна, що зумовлює підхід до них не як до готової інтерпретації, а як до події комунікації, котра дає змогу вловлювати зміст залежно від смислу сказаного (на основі прочитаного чи почутого), ситуації рецепції, досвіду, когнітивної установки та емоційно-рефлексивної природи сприйняття. Рефлексивна, медитативна та інтелектуально-діалогічна природа інтерв'ю-есею відтак наповнюється перформативною естетикою. Під нею ми розуміємо

в даному випадку спонтанність мовлення-міркування, саму ситуацію обміну текстовими повідомленнями, залучення презентаційного, перформативного аспекту. Інтерв'ю-есеї перетворюється на текст-подію ситуаційно та неповторно. Наприклад: « – Ви багато в чому такий – не хочете знати щось до кінця? – Я просто занадто багато що до кінця інтуїтивно знаю»... [3, с. 303]; «Що для Вас означає бути письменником? –...Письменник – це ідеаліст і романтик. Для мене це означає бути разом з власним народом на його тернистому й навіть незрідка мученицькому шляху до свободи. Ні при яких обставинах не втікати й не зачинятися в якусь із веж зі слонової кістки – байдуже, зовнішню чи внутрішню. Писати, коли не можна не писати» [3, с. 309]. У зазначеному уривку оприлюднено момент авторського одкровення, відзеркалений у свідомості уявного реципієнта. Думки тут наче апробуються на ньому й одразу відшліфовуються, змінюються, тож процес рефлексії стає дієвим, живим, персоніфікованим. Саме такий спосіб розповіді активізує увагу, поживляє мислительний процес, створює ілюзію живої комунікації. Ефект від цього очевидний: інформація, відправлена через інтерв'юера й митця до реципієнта, стає їх обопільним надбанням, адже в такий спосіб третій учасник цього процесу – читач – постає повнозначним виробником цієї інформації, співучасником процесу народження й утілення думки. Цінність інтерв'ю-есею якраз і полягає в оголенні самого цього процесу народження й інкрустації мислення в діалозі, адже мимовільно створюється ефект відключення внутрішньої цензури в потоці свідомості, «знімається» ефект редагування, і читач «на власні очі» може бачити процес народження твору і навіть «брати участь» у цих діях, відчуваючи себе частиною інтимного світу автора (авторів).

Окремі інтерв'ю-есеї взагалі подаються без питань: вони залишаються за кадром розмови і являють собою лише відповіді-міркування на різні актуальні для С. Процюка теми. Таким є текст, оприлюднений після зустрічі І. Славінської зі С. Процюком під назвою «Людам не треба правди чи брехні – людям треба щастя» в рубриці «Українська правда. Життя». Текст являє собою рефлексії на різні теми, згруповані за абетковим принципом. Тож есеї «Армія», «Байдужість», «Василь», «Гламур», «Гринджоли» тощо – авторські сентенції, заґрунтовані на спогадах, описах, роздумах, розвідках, емоційних вигуках, інтелектуальних умовиводах тощо. Наприклад, у творі

«Я» читаємо: «Наш егоїзм, егоцентризм – саме він нас і тримає. Водночас він дуже роздвоєний. Моє Я намагається гармонійно вживатися у світ – літератори загалом схильні до нарцисизму. Це я на котурнах. Це намагання віднайти власну індивідуальну правду, яка зможе мене зробити гармонійнішим для співжиття зі всесвітом. Щоб Я не розчинялося, але й не виростало на котурнах. Щоб воно було часточкою деміургійного задуму нашого життя, що є найбільшою загадкою всесвіту» [3, с. 292].

Висновки і пропозиції. Отже, проаналізовані інтерв'ю-есеї С. Процюка засвідчили їх метажанрову природу. Таким творам властива одночасна задіяність в літературі і медіапросторі, підґрунтям таких творів є структурні, а не культурно-тематичні чинники. Таким текстам властиві рух, пізнання і самопізнання, народжене в діалозі, головною інтенцією таких творів є авторефлексія, спричинена питаннями. Саме вони актуалізують письменницьке міркування, структурують його у рефлексивні нотатки.

Список літератури:

1. Процюк С. Відкинуті і воскреслі. Брустурів : Дискурсус, 2020. 192 с.
2. Процюк С. Гіркий світ, солодкий світ. Брустурів : Дискурсус, 2021. 176 с.
3. Процюк С. Трикутник. Роман, есе, інтерв'ю. Київ : Український пріоритет, 2014. 320 с.
4. Рарицький О. Художньо-документальна проза як метажанр: проблема рецепції та інтерпретації, особливості вияву й функціонування. Слово і час. 2014. № 11. С. 37–48.
5. Соловей О. Оргазм і Відчай. Випадок Степана Процюка. Вінниця : Простір Літератури, 2017. 136 с.
6. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.

Shevchenko T. M. INTERVIEW ESSAY AS A META-GENRE

The article analyzes interview essays from the perspective of the meta-genre approach based on the example of Stepan Protsiuk's work. It is substantiated that such a work is characterized by multidirectionality due to the simultaneous functioning of the work in the field of literature as an art form and, for example, journalism as a type of journalistic activity. The author emphasizes that the essay as a meta-genre is characterized by a polymorphic nature, it easily correlates with other genres, is actively subject to external influences, and has a wide range of application on various platforms. It is also noted that the chosen textual form of the essay as an answer to a question is part of the creation of the writer's media image. This is not about purposeful actions aimed at creating/improving/changing the artist's image characteristics. It is about the latent positioning of the writer in the media space. For the artist, the interview is important as a means of communication with readers and critics, and as a platform for new opportunities for self-realization as a writer. Interviews with artists are often used by professional critics and literary scholars, as they can often provide answers to certain questions that are not immediately clear after a direct acquaintance with a literary text. An analysis of S. Protsiuk's interview essays has shown that the questions in them flow smoothly into answers and do not represent separate structures in the whole text. Thus, the dialog itself rarely resembles a dispute or discussion. Rather, it is a kind of "symposium of two like-minded people", in which one substance encloses the other through a predetermined direction of communication. S. Protsiuk's essays in the form of interviews are characterized by aphoristic performativity, often dealing with the topic of writing and artistic creation. The interview essays have the same features of the artist's style as his novels, stories, and essays themselves.

Key words: *essay, interview, communication, dialogicity, performativity, genre, meta-genre, collection, socio-cultural image.*